

تبیین بزه‌دیدگی کودکان در داستان «مدیر مدرسه» از منظر آموزه‌های بزه‌دیده‌شناسانه

هادی رستمی*

علی مولایی**

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۲/۱۷

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۷/۰۱

چکیده

جلال آل احمد نویسنده‌ای آشنا و تأثیرگذار در ادبیات معاصر ایران، به ویژه داستان‌های کوتاه بوده و در سفرنامه‌نویسی و تک‌نگاری، همچون حوزه پژوهش و ترجمه مهارت خود را نشان داده است. او در داستان‌هایش، به ویژه «مدیر مدرسه»، کوشیده است واقعیت‌های زندگی اجتماعی را با نگاه انتقادی ارائه کند و در این راه واقعیت و بیان آن را فدای تصویرسازی هنری نکند. پرسش اصلی تحقیق پیش رو آن است که آیا جلال آل احمد با توجه به نگاه ویژه‌اش به نظام آموزشی و دوران کودکی، به بزه‌دیدگی و علت‌های آن در داستان مدیر مدرسه توجه نموده است؟ با نگاه به داستان «مدیر مدرسه» با روش تحلیل محتوا مشخص می‌گردد، اوضاع اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بیشتر خانواده‌ها ضعیف بوده و این موضوع موجب توجه کمتر آنان به کودکان شده است. جلال تأثیر این موضوع را بر بزه‌دیده شدن کودکان بارز دانسته است. او در این داستان از میان انواع بزه‌دیدگی بیشتر به بزه‌دیدگی جسمی اشاره نموده، ولی با این حال توضیح‌های کامل‌تری در خصوص بزه‌دیدگی جنسی داده است. نگاه علت‌شناسانه او موجب گردیده بتوان از لحاظ بزه‌دیده‌شناسی نظری داستان مدیر مدرسه را مورد بررسی قرار داد.

کلیدواژه‌گان:

بزه‌دیدگی کودکان، تحلیل محتوا، جلال آل احمد، فعالیت روزمره، مدیر مدرسه.

* استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه بوعلی سینای همدان (نویسنده مسئول)
h.rostami@basu.ac.ir

** دانشجوی دکتری حقوق کیفری جزا و جرم‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی
keykhosrow71@yahoo.com

مقدمه

تحسین برانگیزترین داستان بلند آل احمد،^۱ «مدیر مدرسه»، اثری از پایان یافتن سال‌های شور و شوق است. «مدیر مدرسه» تجسمی از جنبه‌های منفی نظام آموزشی در سطح محلی و ابتدایی را نشان می‌دهد. داستان، ماجرای معلمی است که به مقام مدیری مدرسه می‌رسد و با معلمان، دانش‌آموزان و خانواده‌های آنها آشنا می‌شود. حادثه‌ها یکی پس از دیگری از راه می‌رسند و طرح داستان را می‌گسترانند. مدیر مدرسه سرانجام با رسوایی جنسی میان دو دانش‌آموز از کار کناره‌گیری می‌کند و با همه آرمان‌هایی که در سر دارد؛ کارش به شکست می‌انجامد.

برخی نویسندگان زندگی جلال آل احمد را به چهار دوره تقسیم نموده‌اند و داستان «مدیر مدرسه» را از لحاظ بازه زمانی متعلق به دوره سوم زندگی (۱۳۳۱ تا ۱۳۴۰) او می‌دانند.^۲ در این دوران عزم عمومی برای جلوگیری از بازگشت به گذشته و استعمار ثروت ملی شکل گرفته است. با این حال، با دخالت کشورهای بیگانه، جبهه ملی شکست خورده، در عمل کمپانی‌ها پیروز می‌شوند. فضای حاکم در این دوران بازگشت دیکتاتوری، سانسور، بگیر و ببندهای امنیتی برای روشنفکران است.^۳ از این رو در این داستان، آل احمد هدفش صرفاً داستان‌نویسی نیست؛ بلکه «نشان دادن مشکلات جامعه در قالب داستان با خلق شخصیت‌های منحصر به فرد است؛ شخصیت‌هایی که اغلب ناامیدند و اضطراب، ترس درونی، از خود بیگانگی، رنج‌کشیدگی،

۱. او در خانواده‌ای روحانی در سال ۱۳۰۲ ه.ش متولد و پرورش یافت. جلال چند ماهی از سال ۱۳۲۲ را در نجف به تحصیل علوم دینی گذراند. پس از بازگشت به ایران از سال ۱۳۲۳ به احزاب سیاسی گوناگون پیوست و در دهه ۱۳۴۰ ندای بازگشت به بنیادهای سنتی و دینی سر داد. آل احمد نویسنده‌ای پرکار بود و آثارش شامل داستان، سفرنامه، تکنواری اجتماعی، ترجمه و مجموعه مقالات نظری و ادبی است. سبک نثرنویسی و جسارتش برای مشارکت در امور اجتماعی، او را به عنوان سخنگوی روشنفکران معترض دهه چهل مطرح نمود. رک: میرعابدینی، حسن؛ **هشتاد سال داستان کوتاه ایرانی**، جلد ۱، چاپ اول، تهران: انتشارات خورشید، ۱۳۹۳، صص ۸۰ - ۸۱. او سرانجام در سال ۱۳۴۸ در اسالم گیلان درگذشت. در خصوص علت فوت او اختلاف نظر وجود دارد. برخی علت را دخالت ساواک دانسته و برخی دیگر مصرف زیاد مشروبات الکلی را عامل فوت او می‌دانند. به نقل از: آل احمد، شمس، **غروب جلال**، چاپ اول، تهران: انتشارات آینه جنوب، ۱۳۸۴، صص ۴۲ - ۴۳.

۲. یاحقی، رمضان، **جلال آل احمد نویسنده‌ای پرشور؛ نویسنده‌ای مبارز**، فصلنامه زبان و ادبیات فارسی، ۱۳۸۷، شماره ۱۵، ص ۴۱.

۳. همان، ص ۵۴.

گوشه‌گیری و... صفات مشترک آنها را تشکیل می‌دهد.^۱ ویژگی‌هایی همانند علت‌شناسی، موجب نزدیکی اندیشه‌های جلال با اندیشه‌های جرم‌شناسانه است. افزون بر این، علت اهمیت جلال آل‌احمد و کتاب «مدیر مدرسه» برای تحلیل محتوا از منظر بزه‌دیده‌شناسی کودک را می‌توان در چهار دلیل خلاصه کرد:

(الف) آل‌احمد، یک نویسنده واقع‌گراست. توصیفات او در خلال داستان‌هایش ارائه می‌دهد، این پندار را در ذهن مخاطب تقویت می‌کند که اتفاق‌های رخ داده در آنها جنبه عینی دارند.^۲ از این‌رو سیمین دانشور، درباره گرایش آل‌احمد به واقع‌گرایی می‌گوید: «مواد خام نوشته‌هایش مردم و زندگی هستند، در حقیقت آن‌چه را که می‌نویسد، زندگی کرده است یا می‌کند. قهرمان‌های داستان‌هایش را غالباً دیده‌ام و می‌شناسم و بیشترشان از این‌که قهرمان داستان‌های جلال شده‌اند، روحشان بی‌اطلاع است.»^۳

(ب) آل‌احمد از اندیشه‌های جامعه‌شناسانه بی‌اطلاع نبوده است. او دیدگاه‌های اجتماعی خود را از یک سو ناشی از تجربه‌های سال‌های مبارزه و از سوی دیگر «کتاب خواندن... در زمینه ایسم‌های اجتماعی»^۴ می‌داند. با توجه به اینکه بیشتر کارهای او همچون «سفری به شهر بادگیرها» حالت تک‌نگاری دارد، از این‌رو آل‌احمد را می‌توان از جمله اندیشمندانی دانست که تجربه‌اش را از طریق «مشاهده همراه با مشارکت» به دست آورده و این موضوع قابل مقایسه با کارهای میدانی در جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی است.

(ج) او توجه ویژه‌ای به دوران کودکی دارد؛ به گونه‌ای که از یک سو به دنبال ریشه‌یابی کژمداری در دوران کودکی و ارتباط دادن حوادث جاری به آرزوهای گمشده آن دوران است^۵ و از سوی دیگر به مسائل آموزشی و نقد آنها می‌پردازد: «تازه در برنامه مدارس هیچ اثری از تکیه به

۱. حاتمی، حافظ و خدیجه ناظم، آرمان‌گرایی در واقع‌گرایی جلال آل‌احمد، فصلنامه مطالعات داستانی،

سال دوم، ۱۳۹۲، شماره ۱، ص ۲۲.

۲. پاشایی، محمد و دیگران؛ واکاوی مولفه‌های رئالیسم در آثار داستانی جمال‌زاده و آل‌احمد، نشریه زبان و ادب فارسی، سال ۷۰، بهار و تابستان، ۱۳۹۶، شماره مسلسل ۲۳۵، ص ۲۰.

۳. دانشور، سیمین؛ شوهر من جلال، اندیشه و هنر، دوره پنجم، ۱۳۴۳، شماره ۴، ص ۳۴۴.

۴. به نقل از: یاحقی، رمضان، همان، ص ۴۷.

۵. میرعابدینی، حسن، صد سال داستان‌نویسی در ایران، جلد ۱، چاپ ششم، تهران، انتشارات چشمه، ۱۳۹۶، ص ۲۶۰.

سنت، هیچ ماده‌ای از مواد اخلاق یا فلسفه و هیچ خبری در آنها از ادبیات میان خانه و مدرسه، میان جامعه و فرد» وجود ندارد.^۱

دلیل دیگر چنین انتخابی قرار داشتن موضوع در حیطه جرم‌شناسی ادبی به عنوان حیطه‌ای از جرم‌شناسی نو است.^۲ با نگاه به این حوزه تاکنون پژوهشی در خصوص جلال آل احمد صورت نگرفته و اگر گرفته باشد، بسامد آن اندک بوده است.

اهمیت چنین پژوهش‌های برای جامعه حقوقی از آن روست که نخست، می‌تواند با آگاه‌سازی سیاست‌گذاران در عرضه‌های مختلف حقوقی، به تغییر گفتمان اشتباه کمک نماید؛ دوم، به عنوان راهکارهای نوین آموزشی در سطح دانشگاه‌ها معرفی گردد؛ سوم، ابزاری برای پیشگیری به ویژه درباره کودکان باشد.^۳ از این رو، برخی پژوهشگران معتقدند؛ علوم اجتماعی - به ویژه جرم‌شناسی - می‌تواند با استفاده از ابزارهای نقد ادبی مانند تجزیه و تحلیل طرح و ساختار از یک سو و توجه به دستگاه‌های زبانی همانند استعاره، سخنرانی مستقیم و بازگویی از سوی دیگر؛ به عنوان یک مدل روایتی شناخته شده و پاسخ‌گوی مشکلات جدی جرم‌شناسی باشد.^۴ نویسندگان در نوشتگان پیش‌رو با روش تحلیل محتوا^۵ در بخش اول، به دنبال بیان انواع بزه‌دیدگی کودکان (۱) و در بخش دوم، به تبیین اوضاع اجتماعی، خانوادگی و قضایی و نقش آن در روند بزه‌دیدگی کودکان بوده‌اند (۲) و آنگاه در بخش سوم، بزه‌دیدگی کودکان را از دیدگاه نظریه فعالیت‌های روزمره مورد کندوکاو قرار داده‌اند (۳).

۱. آل احمد، جلال، *عرب‌زدگی*، تهران: انتشارات فردوس، چاپ دوم، ۱۳۷۳، ص ۱۷۸.

۲. برخی از اندیشمندان «جرم‌شناسی ادبی» را مربوط به دوران قبل از ایجاد جرم‌شناسی علمی دانسته و از آن تحت عنوان «ناعلمی جرم‌شناسی» نام می‌برند. رک: رایجیان اصلی، مهرداد، *درآمدی بر جرم‌شناسی*، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۹۷، ص ۶۳.

۳. رستمی، هادی و مولایی علی؛ *رمان سال‌های ابری در پرتو آموزه‌های جرم‌شناسی کودکان و نوجوانان*، آموزه‌های حقوق کیفری، پاییز و زمستان، ۱۳۹۷، شماره ۱۶، صص ۱۱۶ و ۱۱۷.

۴. Colvin, Sarah; (2015) *Why should criminology care about literary fiction? Literature, life narratives and telling untellable stories, Punishment & Society: Volume: 17 issue: 2, page(s): 211-229. Article first published online: April 16, 2015; Issue published: April 1, 2015: p 212.*

۵. تحلیل محتوای آثار برای اولین بار و به شکل مستند در سده ۱۸ به منظور شرح ۹۰ سروده مذهبی مورد استفاده قرار گرفت، تا از این راه پا را فراتر از ظاهر متن گذاشته و به عامل‌های دیگر هم توجه گردد. رک: رضوانی، روح‌الله، *تحلیل محتوا*، مجله پژوهش، سال دوم، ۱۳۸۹، شماره ۱، ص ۱۳۹.

۱. انواع بزه‌دیدگی کودکان در داستان مدیر مدرسه

بزه‌دیدگی کودک از جمله شایع‌ترین و پیچیده‌ترین مسائل روانی - اجتماعی جامعه است. گزارش‌های تکان‌دهنده در خصوص کودک‌آزاری می‌تواند عاملی برای آگاه‌سازی سیاست‌گذاران برای پیشگیری و درمان تلقی گردد. از این روست که آل احمد سعی در نشان دادن گستردگی این آسیب‌ها و نتیجه‌های منفی آن در نظام آموزشی و خانوادگی بوده است. جدول زیر می‌تواند تأییدکننده این موضوع باشد.

انواع بزه‌دیدگی	جسمی	جنسی	روحی	غفلت و بی‌مبالاتی
تعداد	۲۲	۸	۹	۷

۱.۱. بزه‌دیدگی جسمی

آزار جسمی کودک، منجر به آسیب جسمی بالفعل یا بالقوه وی می‌گردد. این رفتار در حیطه رابطه مسئولیت، اعتماد یا اعمال اختیارات فرد صورت می‌پذیرد. بدین معنا که بیشتر توسط افرادی که اختیار یا مسئولیت نگهداری کودک را به عهده دارند و کودک نسبت به آنان اعتماد دارد، صورت می‌پذیرد.^۱ از این رو، قانون حمایت از حقوق کودک مصوب ۱۹۸۸، آزار بدنی را چنین تعریف می‌کند: «آسیب دیدن و صدمه‌دیدگی کودک زیر ۱۸ سال، توسط والدین یا سرپرست بلافصل وی که مسئول رفاه و آسایش اوست. به طوری که سلامت و ایمنی کودک طبق قوانین تدوین شده به وسیله وزارت بهداشت و خدمات انسانی به خطر افتاده است.»^۲

آل احمد در «مدیر مدرسه» بیشتر به بزه‌دیدگی جسمی توجه نموده است. برای مثال از زبان مدیر چنین می‌خوانیم: «پنج تا از بچه‌ها توی ایوان به خودشان می‌پیچیدند و ناظم ترکه‌ای به دست داشت و به نوبت به کف دستشان می‌زد.»^۳ یا خود مدیر مدرسه در تنبیه یکی از دانش آموزان چنین رفتاری را از خود نشان می‌دهد: «جلوی روی بچه‌ها کشیدمش زیر مشت و لگد و

۱. ایروانیان، امیر و دیگران، *کودک‌آزاری «از علت‌شناختی تا پاسخ‌دهی»*، انتشارات خرسندی، چاپ اول، ۱۳۸۹، ص ۶۲

۲. مشرفیان دهکردی، لیلا؛ *کودک‌آزاری، علل و انواع آن؛ با اشاره به حقوق کودک و نقش مهم خانواده در بروز آن*، نو اندیش سبز «فصلنامه اطلاع‌رسانی - آموزشی - پژوهشی، سال یازدهم، پاییز و زمستان، ۱۳۹۶، شماره‌های ۴۳ و ۴۴، ص ۳۸.

۳. آل احمد، جلال، *مدیر مدرسه*، چاپ دوم، تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۷۳، ص ۲۹.

بعد سه تا از ترکه‌ها را که فراش جدید فوری از باغ همسایه آورده بود به سر و صورتش خُرد کردم. چنان وحشی شده بودم که اگر ترکه‌ها نمی‌رسید، پسرک را کشته بودم.^۱ شاید دلیل این حجم از توجه، فراگیر بودن کتک زدن والدین و اولیای مدرسه نسبت به دانش‌آموزان بوده و از سوی دیگر نگاه غلطی که لازمه تربیت مناسب را در تنبیه می‌بیند، باشد. آل احمد به زیبایی از زبان ناظم چنین نگرشی را بیان می‌دارد: «اگر یک روز جلوشونو نگیرید؛ سوارتون میشن آقا. نمیدونید چه قاطرهای چموشی شده‌اند آقا...»^۲.

۱.۲. بزه‌دیدگی روحی

سوءرفتار روان‌شناختی به یک الگوی تکرارشونده از رفتار فرد مراقبت‌کننده یا به حادثه‌ای سخت و شدید باز می‌گردد که حاصل آن القای این مفهوم به کودکان است که آنان موجوداتی بی‌ارزش، معیوب، نخواستی، خطرناک و یا فقط برای برآوردن نیازهای دیگران هستند.^۳ آل احمد در این نوع بزه‌دیدگی بیشتر نگاه خود را به توهین‌هایی که دانش‌آموزان بین خود انجام داده یا معلمان نسبت به آنها مرتکب می‌شوند، معطوف کرده است. او در قسمتی از توصیف دانش‌آموزان مدرسه چنین می‌نگارد: «فریاد و غوغا صورت دیگر بازی‌هایشان بود. داد می‌زدند. جیغ می‌کشیدند و محتوای جیغ و دادشان بیشتر فحش بود تا خنده و شادی.»^۴ این موضوع در فضای حاکم بر مدرسه‌های کنونی هم به وضوح دیده می‌شود.

آزارهای عاطفی، گرچه برخلاف آزارهای جسمانی اثری قابل رؤیت بر جسم کودک نمی‌گذارد، اما آثار آنها به مراتب عمیق‌تر و فاجعه‌آمیزتر است و تا آخر عمر بر روح و روان شخص باقی می‌ماند.^۵ با این حال، ساکنان داران عرصه فرهنگی کشور، آموزش‌های درخور توجه برای کودکان در این خصوص انجام نداده‌اند. پرسشی که می‌توان برای خوانندگان این سطور مطرح کرد، آن است که چرا مدارس ما به این سمت و سو کشیده شده‌اند؟ در مقام پاسخ یکی از

۱. همان، ص ۱۱۶.

۲. همان: ص ۳۰.

۳. آن ولبرت، برجس و دیگران، *بزه‌دیدگی‌شناسی، نظریه‌ها و کاربردها*، ترجمه: حمیدرضا ملک محمدی، میزان، چاپ اول، ۱۳۹۵، ص ۲۳۲.

۴. آل احمد، همان، ص ۳۴.

۵. آبروشن، هوشنگ، *کودک آزاری و کنوانسیون حقوق کودک*، آثار اندیشه، چاپ دوم، ۱۳۸۷، ص ۹۱.

دلایل که به نوعی در گفتار آل احمد هم جلوه‌گر شده، توهین‌های فراوانی است که اولیای مدرسه نسبت به دانش‌آموزان روا می‌دارند. «لای در کلاس ششم را که باز کردم، ...ت بی‌پدر و مادر. جوانک بریانتین زده خود توی صورت‌مان. یکی از بچه‌ها صورتش مثل چغندر قرمز بود.»^۱ این موضوع را با نگاه علت‌شناسانه چنین می‌توان تفسیر نمود؛ از آنجا که این گروه برای دانش‌آموزان به عنوان الگو تلقی شده و رفتاری که آنها انجام می‌دهند با باز خورد منفی روبه‌رو نمی‌شود، به عنوان شیوه‌ای درست برای دانش‌آموزان تلقی می‌گردد و موجب سوق یافتن آنها به سوی چنین رفتارهایی می‌شود.^۲

۱.۳. بزه‌دیدگی جنسی

سوءاستفاده جنسی عبارت است از تماس جنسی یک فرد بزرگسال بالای ۱۸ سال با یک کودک کمتر از ۱۸ سال که معمولاً با تحت فشار قرار دادن و استفاده از زور یا از طریق فریب دادن یا اغوا نمودن بزه‌دیده اتفاق می‌افتد. چنانچه فرد مهاجم کمتر از ۱۸ سال سن داشته باشد، در صورتی به این تماس سوءاستفاده جنسی گفته می‌شود که تفاوت سنی او با کودک بزه‌دیده قابل توجه بوده، یا او را به زور به رابطه جنسی وادار کند.^۳

سوء استفاده جنسی از کودکان در مدارس آن زمان شایع بود.^۴ آل احمد در «مدیر مدرسه» بازتابی از آن را به نمایش می‌گذارد. برای مثال جلال وقتی شغل معلمی را رها کرده و مدیر مدرسه می‌شود، با توجه به سابقه‌اش این شائبه برای همکارانش ایجاد شده است: «لابد خل

۱. آل احمد، همان، ص ۲۱.

۲. این موضوع در اندیشه‌های جرم‌شناسانی چون گابریل تارد «G. Tarde» هم مشاهده می‌شود. او تاریخ جوامع را تحت حاکمیت این واقعیت می‌داند که انسان‌ها به طور نامحدود از یک‌دیگر تقلید می‌کنند. نجفی ابرندآبادی، علی حسین و حمید هاشم‌بیگی، **دانش‌نامه جرم‌شناسی**، چاپ چهارم، تهران: گنج دانش، ۱۳۹۵، ص ۲۶۸.

بندورا «A. Bandura» روان‌شناس آمریکایی هم با استفاده از گفته‌های تارد بیان نمود: بیشتر یادگیری‌های انسان نه از طریق تجربه مستقیم، بلکه به واسطه تجربه غیرمستقیم و شاهد تجربه دیگران بودن حاصل می‌شود. اگر او شاهد رفتاری مثبت باشد، انگیزه تکرار آن به صورت تقلید در او ایجاد شده و اگر ناظر رفتاری باشد که به جهت آن، فرد الگو تنبیه می‌گردد، میل به اجتناب و کناره‌گیری از آن رفتار منحرفانه در شخص ایجاد می‌شود. شاملو، باقر، **عدالت کیفری و اطفال**، تهران: انتشارات جنگل، چاپ اول، ۱۳۹۰، ص ۷۰.

۳. دهقانی، محسن، **همایش علمی نقش رهبران دینی در پیشگیری از خشونت علیه کودکان**، نشست چهارم، خشونت جنسی، انتشارات پژوهشکده خانواده دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۶، صص ۳۳ - ۳۴.

۴. این موضوع در حال حاضر هم در مدرسه‌هایمان رخ می‌دهد. از این‌رو وزیر آموزش و پرورش طی حکمی خواستار رسیدگی بازرسی ویژه وزارتخانه در این خصوص شدند. <https://www.isna.ir/print/97030803934/>

شده‌ام که از شغل بسیار مهم و محترم دبیری دست می‌شویم و یا اُبنه دارم و خلاصه آنکه شاید بچه‌بازم و از این جور حرفا.^۱ یا تنها نمونه‌ای از بزه‌دیدگی که جلال آن را به صورت کامل توضیح می‌دهد، مربوط به دانش‌آموزی است که توسط هم‌مدرسه‌ای خود، مورد تجاوز قرار می‌گیرد.^۲ آل‌احمد به جز این مورد، در مابقی موارد به صورت سطحی و گذرا به بزه‌دیدگی جنسی اشاره نموده است. این در حالی است که با توجه به گستردگی این نوع بزه‌دیدگی در جامعه ایرانی نیازمند توجه بیشتری به آن بوده است؛ چرا که آثار این نوع بزه‌دیدگی شاید هرگز کاملاً ترمیم نشود و کودک مورد سوءاستفاده همیشه نشانه‌هایی از بزه‌دیدگی را به همراه خود داشته باشد.

۱.۴. بزه‌دیدگی غفلت و عدم‌مراقبت

این نوع کودک‌آزاری عبارت است از قصور والدین، سرپرستان قانونی و هر فردی که مسئولیت نگهداری، تربیت، آموزش و پرورش کودک را دارد.^۳ آل‌احمد به این نوع بزه‌دیدگی اهمیت کمتری داده است. برای مثال او به عدم رعایت بهداشت در محیط آموزشی دانش‌آموزان اشاره دارد.^۴ یا به تغذیه نامناسب این کودکان که در رشد آنها تأثیر منفی خواهد گذاشت، به طور ضمنی اشاره‌ای گذرا دارد: «ناظم رفته بود سرخود دویست، سیصد تومان داده بود هالتر خریده و بچه‌های لاغر با استخوان‌های پوک‌شان زیر بار آن گردن‌شان را خرد می‌کردند.»^۵ در داستان آل‌احمد، مشاهده می‌شود که والدین توجه‌ای به تحصیل ندارند. مدیر مدرسه به این مطلب اشاره دارد که در بین آنها، فقط عده‌ای انگشت‌شمار، پیگیر وضعیت درسی فرزندان هستند. وی عامل اصلی بی‌تفاوتی را بی‌سوادی والدین می‌داند. این معضل از طرز رفتار و گفتار آنان قابل تشخیص است. داشتن سواد در میان اولیای دانش‌آموزان به اندازه‌ای نادر است که افراد به دلیل داشتن

۱. آل‌احمد، پیشین، ص ۱۱.

۲. همان، صص ۱۱۴-۱۲۰.

۳. قربانی‌نیا، محسن، «حمایت از اطفال در معرض خطر در سیاست جنایی ایران» پایان‌نامه ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۲، ص ۲۴.

۴. آل‌احمد، همان، ص ۲۲.

۵. همان، ص ۹۷.

سواد، اظهار فخر و مباحثات می‌کنند: «... یکی کارمند پست بود... یک استاد نجار که پسرش کلاس اول بود و خودش سواد داشت و به آن می‌بالید.»^۱

ایرادی که به آل احمد و حتی دیگر نویسندگان واقع‌گرای آن دوران وارد است، عدم توجه هیچ کدام به مواردی چون عدم یا ترک تحصیل کودکان است که در این قشر نمود فراوانی دارد. این در حالی است که از یک سو با توجه به اشاره آل احمد به محیط آموزشی کودکان و از سوی دیگر توجه به خانواده‌های ضعیف و حالت واقع‌گرایانه داستان، باید اشاره کافی به این معضل اجتماعی به عمل می‌آمد.^۲

۲. نقش شرایط پیرامونی داستان «مدیر مدرسه» بر بزه‌دیدگی کودکان

بزه‌دیدگی کودک و تداوم آن، تحت تأثیر عوامل گوناگونی همچون، شرایط خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی، جغرافیایی و قضایی است. شیوه تحلیل محتوا با توجه به عوامل بیرون از متن، یعنی بافت موقعیتی، فرهنگی، اجتماعی، خانوادگی، می‌تواند روشی مناسبی برای پی بردن به نقش عوامل ذکر شده در بزه‌دیدگی کودک از نگاه آل احمد باشد. از این رو، در این بخش به دنبال بررسی تأثیر شرایط اقتصادی، خانوادگی، سکونت‌گاهی و ... در بزه‌دیدگی کودکان در این داستان خواهیم بود.

۲.۱. خانواده و اقتصاد

خانواده اولین پایگاه اجتماعی در تربیت درست اعضای جامعه شناخته می‌شود. اصلی‌ترین وظیفه این نهاد اجتماعی تأمین اهم نیازهای اعضای خانواده است. آل احمد از این موضوع آگاه بود و سعی در تبیین جایگاه خانواده و شرایط اقتصادی آن در مشکلات اجتماعی از قبیل بزه‌دیدگی داشت.

دانش‌آموزان در این داستان عموماً از قشر ضعیف و پایین جامعه و از خانواده‌های پر جمعیت‌اند. این موضوع به این گونه از زبان مدیر مدرسه بیان می‌گردد: «بیشتر میراب‌دار، باغبان و ...

۱. همان، ص ۹۰.

۲. مولایی، علی «خوانش‌های جرم‌شناسانه از کودک در ادبیات داستانی معاصر ایران با تأکید بر آثار علی اشرف درویشیان، صادق چوبک، غلام‌حسین ساعدی و احمد محمود»، پایان‌نامه ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، شهریورماه، ۱۳۹۷، ص ۱۳۶ - ۱۳۸.

عیال‌وارند.^۱ یا در جای دیگر چنین می‌خوانیم: «فکر می‌کردم، شاید علت این همه زمین خوردن‌ها این باشد که بیشترشان کفش حسابی ندارند. آنها هم که داشتند؛ بچه ننه بودند...»^۲. این نکته را به صراحت می‌توان از عبارت مدیر مدرسه هنگامی که ناظم برای تشکیل انجمن خانه و مدرسه به تعدادی از ۲۳۵ اولیای دانش‌آموزان دعوت‌نامه ارسال می‌کند، مشاهده نمود: «نشسته بود و حسابش را کرده بود و دیده بود ۵۰-۶۰ نفری از اولیاء اطفال دست‌شان به دهن‌شان می‌رسد...»^۳. بنابراین با توجه به این جمله، سه چهارم خانواده‌ها از قشر ضعیف و پایین جامعه هستند.

او فقر خانواده‌های دانش‌آموزان را در حقیقت بازتاب فقر موجود در جامعه و تأثیرگذار در محیط آموزشی می‌داند. «کم‌خونی» و «فقر غذایی» از چشم مدیر پنهان نمانده و آل‌احمد با اشاره به خانواده‌های پرجمعیت و کم درآمد، عامل اصلی سوء‌تغذیه کودکان را این موضوع معرفی می‌کند: «داد می‌زد که از خانواده‌ی عیال‌واری است. کم‌خونی و فقر غذایی»^۴.

بسیاری از جامعه‌شناسان و روان‌شناسان کمبود و نارسایی محبت، تبعیض در خانواده، کثرت فرزندان، بی‌بند و باری در روابط والدین، زندگی با ناپدیری و نامادری و نظایر آن را در فراهم کردن زمینه‌های بزه و بزه‌دیدگی موثر می‌دانند.^۵ جلال هم‌عقیده با این گروه، به پایین بودن سطح فرهنگ خانواده‌ها و همچنین به وجود برخی نابهنجاری‌های درون خانوادگی اشاره دارد و آن را عاملی برای کشیده شدن‌شان به سوی کج‌رفتاری و یا بزه‌دیدگی شدن معرفی می‌کند. ماجرای دانش‌آموز مرفه که به دلیل زندگی در خانواده طلاق و داشتن نامادری از خانه‌ی پدر دزدی می‌کند، نمونه‌ای از این مورد است. نویسنده درباره ملاقات با پدر این کودک می‌گوید: «حالی اش کردم که به علت پول توجیبی نیست و خواستم که عصبانی نشود... و آن وقت میتینگم را برایش دادم که لابد پسرش در خانه مهر و محبتی نمی‌بیند و پیش خودی‌ها بیگانه

۱. آل‌احمد، پیشین، ص ۴۴.

۲. همان، ص ۳۳.

۳. همان، ص ۹۵.

۴. همان، ص ۵۶.

۵. هدایت، هدیه و سیدحسین هاشمی، لزوم مراقبت‌های خانواده محور از کودک بزه‌دیده و استثنائات وارده بر آن؛ تأملی بر نظام حقوقی ایران و نظام حقوق بشر، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، سال پنجم، تابستان، ۱۳۹۶، شماره ۱۹، ص ۱۳۱.

است.^۱ اگرچه این موضوع در اینجا موجب دزدی گردیده، اما واضح است که ندیدن محبت و توجه در خانه، می‌تواند زمینه‌ای برای بزه‌دیدگی هم باشد.

۲.۲. سکونت‌گاه و محل مدرسه

منطقه‌های شهری دارای بافت‌های گوناگونی‌اند که میزان بزه‌دیدگی و بزه‌کاری در همه آنها یکسان نیست؛ چرا که «بزه‌داری ظرف و مکان منحصربه‌فردی است که باعث می‌شود رفتار بزه‌کارانه در واحد مکان، توزیع فضای یکسانی نداشته باشد. برخی مکان‌ها به لحاظ ساختار کالبدی خاص، نوع فعالیت و ویژگی‌های ساکنان آن امکان و فرصت بیشتری را برای وقوع بزه فراهم می‌کنند.»^۲ از این‌رو برخی از مکان‌ها و نقاط شهری مستعد رخ دادن بزه‌اند. حاشیه‌ها و بافت‌های فرسوده و ناکارآمد شهری دو گونه اصلی این فضاها بی‌دفاع شهری به شمار می‌روند.

فضای جغرافیایی حاکم در داستان مدیر مدرسه هم از این قرار است؛ چرا که مدرسه در جنوب شهر قرار داشته و اطراف آن خالی از سکنه است. آل احمد این موضوع را این‌گونه توصیف می‌کند: «دراز و مستقیم از وسط بیابان خالی می‌گذشتند و اریب به خیابان اصلی می‌رسیدند.»^۳ حتی خود مدرسه از امکانات بسیار اندک بهداشتی، آموزشی و ورزشی برخوردار است. «مدرسه آب نداشت، نه آب خوراکی، نه آب جاری با هرزاب بهار، آب انبار زیر حوض را می‌انباشتند...»^۴ و یا «دست چپ، پنج تا مستراح همه بی‌در و سقف و تیغه‌ای میان هر دوتای آنها. تا ته چاهک‌ها پیدا بود و چنان گشاد که گاو هم تویش فرو می‌رفت. اطراف دهانه‌ی چاهک‌ها آب راه افتاده و علامات ترس بچه‌ها از افتادن در چنین سیاه‌چاله‌هایی در گوشه و کنار بود.»^۵

۲.۳. کشف بزه‌دیدگی و تأثیر آن بر بزه‌دیدگی ثانویه

در خصوص کشف انواع بزه‌دیدگی کودکان چه به صورت رسمی و چه به صورت غیررسمی باید گفت، این موضوع رابطه مستقیمی با نوع بزه‌دیدگی، سطح فهم و سواد والدین دارد. برای

۱. آل احمد، پیشین، ص ۷۸.

۲. حاتمی نژاد، حسین و دیگران، *تحلیلی جغرافیایی پیرامون اثرگذاری کالبد مناطق شهری بر ایجاد جرم؛ نمونه موردی: سکونت‌گاه‌های غیررسمی مشهد*، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال دوم، پاییز ۱۳۹۱، شماره ۷، ص ۶۶.

۳. آل احمد، پیشین، ص ۲۴.

۴. همان، ص ۳۴.

۵. همان، ص ۲۲.

مثال در تنبیه بدنی یکی از دانش آموزان توسط مدیر، شاهد شکایت والدین از او هستیم. شاید دلیل این شکایت، از یک سو سواد و موقعیت اجتماعی پدر بزه‌دیده- مدیر شرکت اتوبوس‌رانی- باشد^۱ و از سوی دیگر برخلاف دیدگاه رایج، این قشر تنبیه را لازمه تربیت درست نمی‌دانند. در بزه‌دیدگی جنسی برخلاف بزه‌دیدگی جسمی شاهد کشف بیشترشان هستیم؛ برای نمونه از زبان مدیر می‌خوانیم: «باز دیروز افتضاحی به پا شد... نزدیک آخر وقت یک جفت پدر و مادر و بچه‌شان در میان، وارد اتاقم شدند.»^۲ عموم اندیشمندان بزه‌دیده‌شناسی اگرچه بازگو کردن تجربه بزه‌دیدگی را دشوار دانسته‌اند، گزارش بزه‌دیدگی را از جهات مختلفی همانند کمک‌رسانی به بزه‌دیده، دستگیری مرتکب و پیشگیری از بزهکاری‌های آینده دارای اهمیت می‌دانند.^۳ دیدگاه آل‌احمد در بزه‌دیدگی جسمی به وضوح روشن نبوده، اما در بزه‌دیدگی جنسی بر عدم انتشار و کشف نشدن رسمی آنها استوار است؛ زیرا آن را عاملی برای آسیب‌های بعدی می‌داند. این موضوع می‌تواند در تضاد با نظر دیدگاه حقوقی باشد: «این پدر و مادر احمق... عجب گندش را بالا آورده‌اند، آدم بردارد پایین تنه بچه خودش را یا به قول خودش ناموسش را بگذارد سر گذر که کلانتر محل و پزشک معاینه کنند. تا چه چیز محقق شود... با این پدر و مادرها بچه‌ها حق دارند قرتی، دروغ‌گو- در این‌جا بزه‌دیده جنسی- از آب در آیند. این مدرسه اول باید برای پدر و مادرها باز گردد.»^۴ به نظر می‌رسد، با توجه به فضای فرهنگی حاکم در ایران، به ویژه در شهرهای کوچک، دیدگاه آل‌احمد با جامعه‌مان انطباق بیشتری داشته باشد؛ زیرا گزارش‌دهی‌ها در شهرهای کوچک منزوی شدن کودک بزه‌دیده، بزه‌دیدگی مکرر و حتی کوچ اجباری چنین خانواده‌هایی را به دنبال دارد. از این‌رو در کل، بزه‌دیدگی رخ داده است که صرفاً در دو مورد شاهد کشف شدن در قالب رسمی و غیررسمی هستیم.

۱. همان، ص ۱۱۷.

۲. همان، ص ۱۱۴.

۳. صبوری‌پور، مهدی، گزارش نکردن بزه‌دیدگی و خودداری از گزارش بزه‌دیدگی؛ در کتاب: *دانش‌نامه بزه‌دیده‌شناسی و پیشگیری از جرم*، جلد ۲، انتشارات میزان و مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، چاپ اول، ۱۳۹۳، ص ۸۵۴.

۴. آل‌احمد، پیشین، ص ۱۱۸.

۳. بزه‌دیدگی کودکان در داستان «مدیر مدرسه» بر مبنای بزه‌دیده‌شناسی نظری

برخی اندیشمندان، همچون عبدالفتاح، در تقسیم‌بندی بزه‌دیده‌شناسی از اصطلاح بزه‌دیده‌شناسی نظری (علت‌شناسانه) بهره برده‌اند که در آن نقش بزه‌دیده در وقوع جرم، به عنوان یکی از عوامل ارتکاب جرم از سوی بزهکار، بررسی شده، در کنار سایر عوامل جرم‌زا قرار می‌گیرد.^۱ در تبیین علت‌شناسی بزه‌دیدگی کودکان در داستان «مدیر مدرسه»، می‌توان برخی از آنها را با یکی از نظریه‌های سه‌گانه در حوزه بزه‌دیدگی (شتاب‌زدگی بزه‌دیده، فعالیت روزمره و سبک زندگی)، فعالیت روزمره مورد بررسی قرار داد.^۲ از این‌رو، در این بخش ابتدا به معرفی نظریه فعالیت‌های روزمره پرداخته، آن‌گاه داستان را بر مبنای این نظریه مورد تحلیل نظری قرار می‌دهیم.

۳.۱. نظریه فعالیت روزمره^۳

لاری کوهن و مارکسوس فلسن،^۴ دیدگاه فعالیت روزمره را توسعه داد. یکی از دلایل معروف شدن این نظریه، ارتباط ساده آن با رشد بزه‌دیده‌شناسی بوده است. این نظریه به دنبال ارائه پیشنهادی بود تا افزایش نرخ‌های جرایم در ایالات متحده، بعد از جنگ جهانی دوم را تشریح کند. به باور آنها، آمریکایی‌ها بعد از جنگ شروع به گذراندن اوقات بیشتری از وقت خود را در بیرون از منازل نمودند. این تغییر در شیوه سبک زندگی، میزان بزه‌دیدگی آنها را افزایش داده است؛^۵ زیرا اجتماع انباشته از مجرمین برانگیخته‌ای است که آماده ارتکاب جرم‌اند؛ از این‌رو پایین بودن ایمنی و محافظت وسایل، اشیا و...، آماج‌های مناسبی را برای دستیابی به ارتکاب بزه‌های چنین بزهکاران بالقوه‌ای فراهم می‌کند.

۱. صفاری، علی و راضیه صابری، هم‌گرایی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی از جرم، فصلنامه تحقیقات حقوقی، تابستان ۱۳۹۲، شماره ۶۲ صص ۳۰۶ - ۳۰۸.

۲. برخی اندیشمندان نظریه‌های مطرح شده در حوزه بزه‌دیده‌شناسی را دو نظریه دانسته‌اند. این گروه، نظریه‌های سبک زندگی و فعالیت‌های روزمره را به صورت ترکیبی مطرح می‌نمایند. رک:

Rayejian Asli, Mehrdad; *Introducing General Theory of Victimology in Criminal Sciences*; Intl. J. Humanities (2013) Vol. 20 (3): pp: 60 – 62.

3. Routine Activities Theory

4. Felson & Cohen

۵. آن ولبرت، برجس و دیگران، همان، ص ۱۰۱.

از این رو، با جمع شدن سه شرط، امکان ارتکاب عمل مجرمانه زیاد می‌شود. این سه عامل عبارت‌اند از: الف) حضور مرتکبین با انگیزه، مانند افراد بی‌کار. ب) وجود آماج یا اشخاص مناسب، مانند خانه‌های بی‌حفاظ، کودکان، اموال با ارزش و جذاب برای بزه‌کاران بالقوه. ج) نبود محافظ یا مدافع برای اهداف یا اشخاص یا آماج محافظت نشده، مانند عدم حضور اعضای خانواده در خانه، عدم نظارت پلیس و همسایگان.^۱ در این دیدگاه بزهکاری و بزه‌دیدگی ناشی از مشکلات اجتماعی یا سوءکارکردهای نهادهای اجتماعی نیست، بلکه در واقع نتیجه تضعیف کنترل اجتماعی است؛^۲ یعنی برخی افراد در برخی مشاغل و فعالیت‌ها مراقبت‌های لازم را انجام نمی‌دهند. برخی بر همین مبنای ارائه ارکان جدیدی برای این نظریه همانند مدیریت مکان اقدام نموده‌اند. مراد آن است که برخی بسترها لوازم بزه‌دیدگی را بهتر فراهم می‌کنند و این موضوع به مفهوم نظری مهمی بدل شده است. به دیگر سخن، نحوی مدیریت مکان‌هایی همانند آموزشگاه‌ها شاید بر فرصت جرم و بزه‌دیدگی در محل تأثیر گذارد.^۳

در نظریه فعالیت روزانه بزه‌دیده، جرم در زندگی روزمره انسان‌ها وجود داشته، اما آنچه نیازمند توجه بیشتری بوده، آن است که چه موقع جرم اتفاق می‌افتد و چگونه در زندگی روزمره ما جا می‌گیرد. از این منظر زمانی جرم به وقوع می‌پیوندد که شرایط بالا مهیا باشد.

۳.۲. تحلیل «مدیر مدرسه»، بر مبنای نظریه فعالیت روزمره

از نگاه علت‌شناسانه، پیش از همه نظریه فعالیت روزمره قابل تطبیق با رمان «مدیر مدرسه» است؛ زیرا از یک سو نوع بزه‌دیدگی‌های رخ داده در داستان، بیشتر با مسئله خشونت ملازمه داشته و حتی به باور برخی از نویسندگان، «نظریه فعالیت روزمره ابتدا برای توضیح بزهکاری‌های

۱. شاهیده، فرهاد، *بزه‌دیده شناسی «نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرم و تعیین کیفر»*، تهران: مجد، چاپ اول، ۱۳۹۳، ص ۹۹.

۲. فرانس، آلن و راس هامل، *نقش فراغت به عنوان زمینه رشد جوانان و پیشگیری از بزهکاری*؛ مترجمان: باقر شاملو و مهدی مقیمی، در کتاب: *پیشگیری رشدمدار از جرم*، باقر شاملو و مهدی مقیمی، تهران، میزان، چاپ اول، ۱۳۹۳، ص ۲۶۸.

۳. وروایی، اکبر، *نظریه‌های بزه‌دیدگی*، در کتاب *دانش‌نامه بزه‌دیده‌شناسی و پیشگیری از جرم*، پیشین، ص ۱۳۸۸.

خشونت‌آمیز ارائه شده است»^۱ و از سوی دیگر با توجه به آنکه در جای‌جای این داستان، مدیر به عنوان یک نهاد کنترل وظیفه خود را به درستی انجام نمی‌دهد، از این‌رو می‌توان بسیاری از ارکان مطرح شده در نظریه فعالیت روزمره را در این داستان یافت و بزه‌دیدگی کودکان را بر مبنای آن علت‌شناسی نمود.^۲

الف) نبود محافظ: مدرسه مذکور در محل خالی از سکنه ساخته شده است و می‌تواند مکان مناسب و خالی از محافظ تلقی گردد: «مدرسه دو طبقه بود و نوساز... در دامنه کوه تنها افتاده بود... یک فرهنگ دوست‌خرپول عمارتش را وسط زمین‌های خودش ساخته و بیست و پنج سال در اختیار فرهنگ گذاشته بود که مدرسه‌اش کنند و رفت و آمد بشود...»^۳ این مکان از آنجا که با نظارت کافی به صورت رسمی و غیررسمی همراه نیست، می‌تواند آماج مناسبی را ایجاد نماید. نبود نظارت رسمی را می‌توان از عبارتهای زیر پی برد:

۱. پیز، کن، جایگاه پیشگیری نخستین از جرم در انگلستان؛ ترجمه: مهدی صبوری‌پور، مجله حقوقی دادگستر، ۱۳۸۳، شماره ۴۷، ص ۱۲۹.

۲. بررسی علت‌شناسانه داستان‌ها می‌تواند علاوه بر آن که موجب آگاه‌سازی سیاست‌مداران و قانون‌گذاران باشد، به عنوان راه‌کاری برای پیشگیری رشد‌مدار در مدارس مورد استفاده قرار گیرد. یکی از دلایل بالا بودن بزه‌دیدگی کودکان، عدم آموزش‌های لازم- همانند اعتماد نکردن به غریبه، جرأت نه گفتن به دیگران، در میان گذاشتن رخ‌دادهای با والدین و مشاور- می‌تواند باشد. از این‌رو، داستان‌خوانی می‌تواند ابزاری برای پیشگیری رشد‌مدار از بزه‌دیدگی و حتی بزه‌کاری کودکان و نوجوانان تلقی شود؛ زیرا داستان‌خوانی جمعی می‌تواند آنها را ترغیب کند تا به شخصیت‌ها شکل دهند، درباره وقایع مختلف داستان فکر کنند، به جستجوی راه‌حل بپردازند و حتی از نتایج آن در زندگی واقعی استفاده کنند. رک: رشتچی، مژگان، ادبیات داستانی کودکان و نقش آن در رشد تفکر، مجله تفکر کودک و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال اول، ۱۳۸۹، شماره ۲، ص ۲۹.

۳. داستان‌های جلال آل احمد، اگرچه برای کودکان چنین قابلیت را ندارد، اما برای آموزش‌دهی مطالب بالا برای نوجوانان کارساز است. جلال از آنجا که مشاور تعلیمات متوسطه آموزش و پرورش بوده است، متوجه کاستی‌های موجود در کتاب‌های درسی آن دوران شده و بر همین اساس مقاله «بلبشوی کتاب‌های درسی» را در مجله علم و زندگی به چاپ می‌رساند (رک: یاحقی، همان، ۵۷). جلال برای نویسنده وظیفه فرهنگی قائل شده و آگاه‌سازی بخش ناآگاه جامعه را وظیفه نویسنده می‌داند، از این‌رو داستان را محل مناسبی برای بیان عقاید خود می‌یابد و داستان‌های او برای نوجوانان از لحاظ شکل‌گیری فکری، هنجارهای درست اخلاقی و اجتماعی می‌تواند مفید باشد. رک: بختیاری، معصومه، نقد فرهنگی بر داستان مدیر مدرسه اثر جلال آل احمد بر اساس نظریه «صنعت فرهنگ» تئودور آدورنو، پژوهش ادبیات معاصر جهان، دوره ۱۷، ۱۳۹۱، شماره ۱، ص ۶.

۳. آل احمد، پیشین، ص ۹.

هنگامی که مدیر با ناظم و معلم کلاس چهارم به جلسه‌ای در یکی از محله‌های اطراف مدرسه رفته‌اند، با چنین گفتاری روبه‌رو می‌شوند: «... و قبل از همه صحبت از دزدی شد که پری شب فلان خانه را زده و به همین علت غایب است و ناچار باید تقاضای تأسیس کلانتری یا دست‌کم گشت شبانه را نمایند»^۱ یا نبود معلمان و دیر آمدن معلم‌ها به عنوان ناظر می‌تواند ایجادکنندهٔ آماج مناسب تلقی شود. «فردا اول صبح رفتیم مدرسه... و توی دفتر فقط دوتا از معلم‌ها بودند... معلوم شد که کار هر روزشان است.»^۲

علاوه بر نبود نظارت رسمی به دلیل وضع اقتصادی خانواده‌ها و مشاغل سخت آنان، نمی‌توان نظارت غیررسمی درستی هم برای این کودکان مشاهده نمود. برای مثال: «اولیای بچه‌ها اغلب زارع، باغبان، ... و عیال وارند»^۳ و در نتیجه با توجه به مفهوم مخالف عبارت بعدی، اکثر دانش‌آموزان از نظارت کافی و درستی برخوردار نیستند: «... سه چهار نفرشان هم بودند که با اسکورت می‌آمدند مدرسه؛ نوکری یا کلفتی دنبال‌شان بود و کیف‌شان را می‌آورد و می‌برد...»^۴

این موضوع حتی در خصوص معلمی که از پسر نجار می‌خواهد عکس‌های مستهجنی را بر روی تخته‌های سه لایه بچسباند هم دیده می‌شود. کشف جرم مذکور نه بخاطر نظارت والدین بلکه بخاطر حسادت خواهر این کودک در سهمیم نکردنش رخ می‌دهد.^۵

ب) وجود آماج و افراد مناسب: علاوه بر نبود عدم نظارت، وجود آماج مناسب هم شرط دیگر موجود در این داستان است. مدیر مدرسه دربارهٔ خصوصیات اخلاقی دانش‌آموزان چنین اطلاعاتی را به ما ارائه می‌دهد: «در نتیجه گفتم بیشتر متوجه بچه‌ها باشم. آنها هم که تنها با ناظم سروکار داشتند و مثل این بود که به من فقط یک سلام نیمه جویده بدهکارند... که سلام نکرده در می‌رفتند. حتم داشتم تا نیم ساعت بعد هنوز صورت‌شان قرمز است.»^۶ عبارت بالا نشان‌دهندهٔ آن است که این کودکان حالت درون‌گرا و خجالتی دارند که می‌تواند به عنوان بهترین آماج برای بزه‌دیدگی شدن تلقی گردند.

۱. همان، ص ۴۹.

۲. همان، ص ۲۴.

۳. همان، ص ۲۳.

۴. همان، ص ۷۴.

۵. همان، ص ۵۷.

۶. همان، ص ۷۳.

ج) حضور مرتکب با انگیزه: در خصوص بزه‌کاران آماده هم می‌توان نمونه واضح آن را در افتضاح جنسی که اواخر داستان شرح داده می‌شود، مشاهده نمود. آل احمد پسرک بزه‌کار این جرم را چنین توصیف می‌کند: «پسرک نره‌خری بود از پنجمی‌ها».^۱ حتی در خصوص آنکه چرا چنین انگیزه‌ای - خواسته‌های جنسی - در کودکان شکل می‌گیرد را مرتبط با تأثیرات محیطی و فصلی می‌داند: «مدرسه‌ای وسط بیابان یا هر جای دیگر و فصل بهار و ...؛ مدیر چه تو باشی و چه هر خر دیگر، چه فرقی می‌کند».^۲

بنابراین آل احمد به زیبایی هرچه تمام‌تر ضمن توجه به کودکان بزه‌دیده به عنوان آماج مناسب، به بزه‌کاران بالقوه‌ای که از این کودکان سوءاستفاده می‌کنند، اشاره می‌نماید. او دلیل عمده چنین رخدادهایی را عدم آگاهی عمومی والدین، به عنوان مهم‌ترین عامل حفاظت‌کننده این گروه آسیب‌پذیر می‌داند.

۱. همان، ص ۱۱۶.

۲. همان، ص ۱۱۷.

نتیجه‌گیری

آل احمد جزء معدود نویسندگان معاصر ایران است که اطلاعات جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، سیاسی و دانشگاهی را داراست. ارتباط جلال با استادان علوم اجتماعی و نیز آشنایی با ژان پل سارتر و دیگران به او دیدگاه اجتماعی- فرهنگی خاصی داده و او را به انجام تحقیقات اجتماعی تشویق کرده است.

در داستان‌های آل احمد، اغلب شخصیت‌ها واقعی‌اند و از میان اجتماع انتخاب شده‌اند. او ضمن ارائهٔ صحنه‌های داستان، اطلاعاتی را به خواننده می‌دهد تا از فضای حاکم بر آن دوران بیشتر آگاهی یابد. آل احمد برای دستیابی به واقعیت و ارائهٔ جامعهٔ آرمانی خود از نثر به عنوان ابزاری کارآمد بهره برده است و داستان را با زبانی ساده و شفاف و عاری از پیچیدگی‌های ادبی ارائه می‌دهد. از این‌رو در «مدیر مدرسه» به عنوان مهم‌ترین اثر داستانی‌اش، بیچارگی، درماندگی، سیاست‌های نادرست، خشونت و سایر پدیده‌های اجتماعی معاصرش همانند انواع بزه‌دیدگی نمود فراوانی می‌یابد.

آل احمد با نشان دادن خانواده‌های فقیر، بی‌توجهی آنان نسبت به کودکان خود، موقعیت جغرافیایی نامناسب مدرسه و ویژگی‌های روانی کودکان، آنها را مستعد بزه‌دیدگی می‌داند. نگاه علت‌شناسانهٔ او به پدیده‌های پیرامونش، امکان بررسی داستان را بر مبنای نظریهٔ فعالیت روزمره فراهم نموده است. با توجه به اینکه ادبیات واقع‌گرا به دنبال علت‌یابی مشکلات جامعهٔ خود است، پس می‌تواند از یک سو، بستری مناسب برای ارائهٔ اندیشه‌های جرم‌شناسانه و بزه‌دیده‌شناسانه باشد و از سوی دیگر امکان پژوهش‌های میان‌رشته‌ای بین ادبیات و جرم‌شناسی را فراهم سازد. پژوهش در حوزهٔ ادبیات و حقوق- به ویژه جرم‌شناسی- دارای فایده‌های فراوانی است که بعضاً پژوهشگران عرصهٔ حقوق کیفری از آن غافل‌اند.

داستان زمانی که در خصوص حقیقت سخن بگوید، دارای جنبه‌های آموزش اخلاقی، اجتماعی و حقوقی است و از این‌رو، می‌توان در عرصهٔ پیشگیری برای کودکان کارآمد عمل کند. یا از این شیوه می‌توان به عنوان یک راهکار تدریس برای آشنایی دانشجویان با علت‌های جرم و جنایت در کلاس‌های دانشگاهی استفاده نمود. ادبیات، به ویژه ادبیات رئالیستی و ناتورالیستی، با توجه به نگاه انتقادی به مسائل پیرامونی، به ویژه در حوزهٔ سیاست جنایی منبعی برای آگاه‌سازی سیاست‌گذاران و قانون‌گذاران نسبت به قشر ضعیف جامعه و مشکلات آنان تلقی شده^۱، از این‌رو ادبیات برای اقناع‌سازی سیاست‌گذاران در عرصهٔ جرم‌انگاری و جرم‌زدایی می‌تواند ابزار مناسبی باشد.

۱. البته یکی از مواردی که می‌تواند چنین خصلتی را حداقل در ایران تحت الشعاع قرار دهد، فرهنگ ممیزی است. ممیزی از آن جهت که عدم صراحت در زبان را ایجاد می‌کند، پیوند روشن‌فکر را با مخاطب خود قطع و یا ضعیف می‌کند.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب

۱. آبروشن، هوشنگ، **کودک آزاری و کنوانسیون حقوق کودک**، آثار اندیشه، چاپ دوم، ۱۳۸۷.
۲. آل احمد، جلال، **مدیر مدرسه**، تهران: انتشارات فردوس، چاپ دوم، ۱۳۷۳.
۳. -----، **عرب‌زدگی**، تهران: انتشارات فردوس، چاپ دوم، ۱۳۷۳.
۴. آل احمد، شمس، **عروب جلال**، تهران: انتشارات آینه جنوب، چاپ اول، ۱۳۸۴.
۵. آن ولبرت، برجس، چریل رگر، آلبرت آر رابرس، **بزه‌دیده شناسی «نظریه‌ها و کاربردها»**، ترجمه: حمیدرضا ملک‌محمدی، تهران: انتشارات میزان، چاپ اول، ۱۳۹۵.
۶. ایروانیان، امیر و دیگران، **کودک آزاری «از علت‌شناختی تا پاسخ‌دهی»**، انتشارات خرسندی، چاپ اول، ۱۳۸۹.
۷. دهقانی، محسن، **همایش علمی نقش رهبران دینی در پیشگیری از خشونت علیه کودکان**، نشست چهارم، خشونت جنسی، انتشارات پژوهشکده خانواده دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۶.
۸. رایجیان اصلی، مهرداد، **درآمدی بر جرم‌شناسی**، تهران: انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۹۷.
۹. شاملو، باقر، **عدالت کیفری و اطفال**، تهران: انتشارات جنگل، چاپ اول، ۱۳۹۰.
۱۰. شاهیده، فرهاد، **بزه‌دیده شناسی «نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرم و تعیین کیفر»**، تهران: مجد، چاپ اول، ۱۳۹۳.
۱۱. صبوری پور، مهدی، **گزارش نکردن بزه‌دیدگی و خودداری از گزارش بزه‌دیدگی**، در کتاب: **دانش‌نامه بزه‌دیده‌شناسی و پیشگیری از جرم**، جلد ۲، انتشارات میزان و مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، چاپ اول، ۱۳۹۳.

۱۲. فرانس، آلن و راس هامل، *نقش فراغت به عنوان زمینه رشد جوانان و پیشگیری از بزهکاری*، مترجمان: باقر شاملو و مهدی مقیمی، در کتاب: *پیشگیری و تسهیل‌رانداز جرم*، باقر شاملو و مهدی مقیمی، تهران: میزان، چاپ اول، ۱۳۹۳.
۱۳. میرعبادینی، حسن، *هشتاد سال داستان کوتاه ایرانی*، جلد ۱، تهران: انتشارات خورشید، چاپ اول، ۱۳۹۳.
۱۴. -----، *صد سال داستان‌نویسی در ایران*، جلد ۱، تهران: انتشارات چشمه، چاپ ششم، ۱۳۹۶.
۱۵. نجفی ابرندآبادی، علی حسین و حمید هاشم‌بیگی، *دانش‌نامه جرم‌شناسی*، تهران: گنج دانش، چاپ چهارم، ۱۳۹۵.
۱۶. وروایی، اکبر، *نظریه‌های بزه‌دیدگی*، در کتاب *دانش‌نامه بزه‌دیده‌شناسی و پیشگیری از جرم*، جلد ۲، انتشارات میزان و مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا، چاپ اول، ۱۳۹۳.

مقاله

۱۷. بختیاری، معصومه، *نقد فرهنگی بر داستان مدیر مدرسه اثر جلال آل احمد بر اساس نظریه «صنعت فرهنگ» تئودور آدورنو*، پژوهش ادبیات معاصر جهان، ۱۳۹۱، دوره ۱۷، شماره ۱.
۱۸. پاشایی، محمد و دیگران، *واکاوی مولفه‌های رئالیسم در آثار داستانی جمال زاده و آل احمد*، نشریه زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۶، سال ۷۰، بهار و تابستان، شماره مسلسل ۲۳۵.
۱۹. پیز، کن، *جایگاه پیشگیری نخستین از جرم در انگلستان*، ترجمه: مهدی صبوری‌پور، مجله حقوقی دادگستر، ۱۳۸۳، شماره ۴۷.
۲۰. حاتمی، حافظ و ناظم، خدیجه، *آرمان‌گرایی در واقع‌گرایی جلال آل احمد*، فصلنامه مطالعات داستانی، سال دوم، ۱۳۹۲، شماره ۱ (پیاپی ۵).

۲۱. حاتمی نژاد، حسین و دیگران، **تحلیلی جغرافیایی پیرامون اثرگذاری کالبد مناطق شهری بر ایجاد جرم؛ نمونه موردی: سکونت گاه های غیررسمی مشهد**، فصل نامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال دوم، پاییز ۱۳۹۱، شماره ۷.
۲۲. دانشور، سیمین، **شوهر من جلال**، اندیشه و هنر، ۱۳۴۳، دوره پنجم، شماره ۴.
۲۳. رستمی، هادی و علی مولایی، **خوانش های جرم‌شناسانه آثار سعدی (با تاکید بر گلستان و بوستان)**، فصل نامه تحقیقات حقوقی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۶، شماره ۷۷.
۲۴. -----؛ **رمان سال های ابری در پرتو آموزه های جرم شناسی کودکان و نوجوانان**، آموزه های حقوق کیفری، ۱۳۹۷، پاییز و زمستان، شماره ۱۶.
۲۵. رشتچی، مژگان، **ادبیات داستانی کودکان و نقش آن در رشد تفکر**، مجله تفکر کودک و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۹، سال اول، شماره ۲.
۲۶. رضوانی، روح‌الله، **تحلیل محتوا**، مجله پژوهش، سال دوم، ۱۳۸۹، شماره ۱.
۲۷. صفاری، علی و راضیه صابری، **هم‌گرایی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی از جرم**، فصلنامه تحقیقات حقوقی، تابستان ۱۳۹۲، شماره ۶۲.
۲۸. مشرفیان دهکردی، لیلیا، **کودک آزاری، علل و انواع آن؛ با اشاره به حقوق کودک و نقش مهم خانواده در بروز آن**، نو اندیش سبز، فصلنامه اطلاع رسانی - آموزشی - پژوهشی، ۱۳۹۶، سال یازدهم، پاییز و زمستان، شماره‌های ۴۳ و ۴۴.
۲۹. هدایت، هدیه و سیدحسین هاشمی، **لزوم مراقبت‌های خانواده محور از کودک بزه‌دیده و استثناات وارده بر آن؛ تأملی بر نظام حقوقی ایران و نظام حقوق بشر**، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۱۳۹۶، سال پنجم، تابستان، شماره ۱۹.
۳۰. یاحقی، رمضان، **جلال آل احمد نویسنده‌ای پر شور؛ نویسنده‌ای مبارز**، فصلنامه زبان و ادبیات فارسی، ۱۳۸۷، شماره ۱۵.

پایان نامه و رساله

۳۱. قربانی‌نیا، محسن، «حمایت از اطفال در معرض خطر در سیاست جنایی ایران»، پایان‌نامه ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۲.

۳۲. مولایی، علی، «خوانش‌های جرم‌شناسانه از کودک در ادبیات داستانی معاصر ایران با تأکید بر آثار علی اشرف درویشیان، صادق چوبک، غلامحسین ساعدی و احمد محمود»، پایان‌نامه ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، شهریورماه، ۱۳۹۷.

منبع الکترونیک

۳۳. بطحایی، محمد، حکم بازرس ویژه وزارتی برای رسیدگی به ماجرای آزار و اذیت دانش‌آموزان تهرانی، ایسنا، ۱۳۹۷، قابل دسترس است در:

<https://www.isna.ir/news/97030803934/>. Last visited on May 20d' 2019

ب) منابع انگلیسی

Books

34. Colvin, Sarah; (2015) *Why should criminology care about literary fiction? Literature, life narratives and telling untellable stories, Punishment & Society*: Volume: 17 issue: 2, page(s): 211-229. Article first published online: April 16, 2015; Issue published: April 1.
35. Justyna salvail, Dorota (2015); *We can't just tell the good stories ":Reflections on Experiences of storytelling and Restorative Justice ; In the school of criminology faculty of Arts and social sciences ; SIMON FRASER UNIVERSITY.*
36. Rayejian Asli, Mehrdad; *Introducing General Theory of Victimology in Criminal Sciences; Intl. J. Humanities* (2013) Vol. 20 (3).
37. Shaw Julia J. A. (2014); *Introduction to the Special Issue on Law and Literature*; Liverpool Law Review April 2014, Volume 35, Issue 1, pp 1-6| Cite.